

Історія

УДК 94(477.42)"1939/1945":37/32

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.17522389>

**Образи Другої світової війни у роки російсько-української війни:
методологічні підходи та рефлексії українських освітян та науковців**

Дворкін Ігор Володимирович,

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри українознавства,
культурології та історії науки, Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут», м. Харків, Україна,
<https://orcid.org/0000-0001-9190-8265>

Прийнято: 18.10.2025 | Опубліковано: 30.10.2025

Анотація У статті розглядається вплив сучасної російсько-української війни на переосмислення образу Другої світової війни в українському та частково західному історичному дискурсі. Російсько-українська війна спричинила глибокі зрушення у сфері історичної пам'яті, історичної освіти, наукових дослідженнях, завершивши перехід від (пост)радянських інтерпретацій до власне українського бачення минулого. Метою даної статті є висвітлення впливу сучасної російсько-української війни на зміни образу Другої світової війни у сучасному дискурсі, а саме зміни у методологічних підходах, а також освітні та наукові рефлексії. Показано, що повномасштабне вторгнення Росії у 2022 році активізувало процеси деколонізації та дерусифікації та перегляду традиційних історичних наративів. У статті підкреслюється, що російсько-українська війна стимулювала появу нових методологічних підходів, посилила деколоніальні

тенденції в українській історичній науці. Також у статті на кількох прикладах висвітлюється реакція українських наукових, освітніх, громадських інституцій на нові виклики. Міністерство освіти і науки України у 2022 році оновило навчальні програми з історії, визначивши СРСР як державу імперського типу й запропонувавши нові підходи до порівняння тоталітарних режимів. Інститут історії України видав серію публікацій, спрямованих на переосмислення минулого в умовах сучасної війни. Автор приходить до висновку, що сам факт нападу Росії на Україну, а також використання Росією історії як зброї проти України призвели активізації процесів деколонізації та дерусифікації українського історичного дискурсу, що багато в чому стосується саме історії Другої світової війни.

Ключові слова: Друга світова війна, політика пам'яті, історична пам'ять, історіографія, методи дослідження, історія науки, історія України.

Images of World War II during the Russian-Ukrainian War: Methodological Approaches and Reflections of Ukrainian Educators and Scientists

Ihor Dvorkin,

Ph.D. in History, Associate Professor, Associate Professor of the
Department of Ukrainian Studies, Cultural Studies, and History of Science,
National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute, Kharkiv, Ukraine,
<https://orcid.org/0000-0001-9190-8265>

Abstract: *The article examines the impact of the ongoing Russian–Ukrainian war on the reinterpretation of the image of the Second World War in Ukrainian and, to some extent, Western historical discourse. The Russian–Ukrainian war has caused profound shifts in the spheres of historical memory, history education, and scholarly research, completing the transition from (post-)Soviet interpretations to an*

explicitly Ukrainian vision of the past.

The purpose of this article is to highlight the influence of the current Russian–Ukrainian war on the transformation of the image of the Second World War in contemporary discourse, particularly in terms of changes in methodological approaches and educational and academic reflections. It is shown that Russia’s full-scale invasion in 2022 has intensified the processes of decolonization, derussification, and revision of traditional historical narratives.

The article emphasises that the Russian–Ukrainian war has stimulated the emergence of new methodological frameworks and strengthened decolonial tendencies within Ukrainian historical discourse. Several examples illustrate the response of Ukrainian academic, educational, and civil institutions to these new challenges. In 2022, the Ministry of Education and Science of Ukraine updated the national history curriculum, defining the USSR as an imperial-type state and introducing new approaches to the comparative study of totalitarian regimes. The Institute of History of Ukraine has also published a series of works aimed at reinterpreting the past under the current war's conditions. The author concludes that the very fact of Russia's attack on Ukraine, as well as Russia's use of history as a weapon against Ukraine, led to the intensification of the processes of decolonization and de-Russification of Ukrainian historical discourse, which in many respects concerns the history of World War II.

Keywords: *World War II, politics of memory, historical memory, historiography, research methods, history of science, history of Ukraine.*

Постановка проблеми. Сьогодні Україна переживає на своїй землі другу брутальну війну за останні 80 років. Майже кожна українська родина через кілька поколінь має прямий зв’язок із подіями Другої світової війни. На жаль, сьогодні нащадки жителів України часів Другої світової війни переживають багато у чому схожий досвід. Для української держави,

суспільства та академії Друга світова війна залишалася і залишається однією із найважливіших подій історії ХХ століття. Про це свідчить, зокрема, наявність спеціального законодавства, велика кількість наукових і науково-популярних публікацій з історії різних аспектів Другої світової війни, «місця пам'яті», пов'язані із війною, в українському публічному просторі тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія Другої світової війни, рефлексії щодо пам'яті про неї, методології її дослідження дуже часто потрапляють до уваги українських та західних дослідників. В. Гриневич присвятив своє дослідження вивченню впливу на формування політики пам'яті про Другу світову війну політичних чинників та різних типів українських ідентичностей [1]. Ю. Ніколаєць дослідив історичну пам'яті про Другу світову війну у контексті її інструменталізації Росією та загроз державотворенню в Україні [2]. Історики також досліджують сучасні рефлексії щодо окремих проблем історії Другої світової війни. Так, Г. Грінченко присвятила одну зі своїх робіт пам'яті про остарбайтерів в європейському та українському публічному дискурсах [3]. А Подольський дослідив формування культури та політики пам'яті щодо жертв Голокосту [4].

Із початком повномасштабної російсько-української війни можна побачити зростання інтересу дослідників до історії та пам'яті про Другу світову війну. Так, було видано велику академічну роботу, присвячену рефлексіям істориків на початок повномасштабної війни «Перелом: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини. Діалоги з істориками» [5;6]. Українські дослідники часто звертаються до вивчення історичної пам'яті та політики пам'яті, перш за все про Другу світову війну [7; 8; 9]. Серед важливих проблем, що їх переосмислюють українські дослідники та освітяни – вивчення та викладання історії Голокосту в умовах сучасної війни [10].

Запропонована стаття робить певний внесок у сучасну історіографію досліджень впливу сучасних чинників на вивчення та репрезентацію Другої світової війни в Україні. Методологічно стаття спирається на постколоніальний підхід до дослідження української історії. Погоджуємось із дослідниками, які говорять про необхідність сприйняття України зокрема при вивченні історії Другої світової війни, як окремого суб'єкта історичного процесу, а українського народу – як окремого від радянського(російського) [11, С. 19].

Метою даної статті є висвітлення впливу сучасної російсько-української війни на зміни образу Другої світової війни у сучасному дискурсі, а саме зміни у методологічних підходах, а також освітні та наукові рефлексії. Дана стаття не претендує на вичерпне висвітлення згаданих процесів. Зміни, про які йдеться, є достатньо динамічними: методологічні підходи розвиваються, з'являється чимало наукових та громадських проєктів, які матимуть вплив на вивчення та викладання тем, присвячених Другій світовій війні.

Виклад основного матеріалу.

Із початком російсько-української війни у гібридній формі у 2014 р., та із новою силою у 2022 р., в українському та західному дискурсах відбувається переосмислення ролі Росії в історії України, російсько-українських відносин в історичній ретроспективі. Історики та інші дослідники вивчають роль історії, історичної політики, політики пам'яті в умовах російсько-української війни. Вони звертаються до переосмислення методологічних підходів у вивченні української історії, в першу чергу це погляд на неї через призму постколоніальних студій. Такі поняття як “деколонізація” чи “дерусифікація” стають надбанням широкої громадськості, входять до українського законодавства та, водночас, впливають на сучасні історичні дослідження.

Дослідники відзначають використання таких термінів як «антиколоніальний», «постколоніальний» та «деколоніальний». В українському контексті їх розглядають як окремі історичні періоди. Власне повномасштабне російське вторгнення стало поштовхом до широкої деколонізації [12].

Як зазначила Олена Бетлій, з березня 2022 року жертва агресії та використання історії як зброї – Україна починає чинити опір і в цьому аспекті, розриваючи історичні зв'язки з агресором. Було запущено процес повного перегляду та деконструкції російсько-українських відносин, їхньої історії та репрезентації в культурній спадщині. Формується нова ідентичність, процеси деконструкції відбуваються за такими напрямками: декомунізація, деколонізація та дерусифікація. Всі ці терміни використовуються у зв'язку з винесенням пам'яток з публічного простору, а також із перейменуванням топонімічних об'єктів, пов'язаних з Росією/СРСР [13, Р. 149]. Також ці процеси мають вплив і на історичні дослідження.

Можна зазначити, що сучасна Росія все ще сприймає Україну в дещо змінених категоріях XIX століття, коли український народ не вважався окремим від російського народу. Дослідники відзначають, що Росія зберегла величезний культурний вплив в Україні навіть після здобуття країною незалежності. Саме тому емансипація України з-під влади Росії стосується як політики та економіки, так і культури, включаючи, перш за все, мову та наративи минулого, які вважаються вирішальними для формування власної ідентичності України [14, Р.703].

Серед ключових історичних подій, що їх інструменталізує Росія у прагненні підкорити Україну - Друга світова війна. Тетяна Журженко зазначила, що політика пам'яті Москви щодо Другої світової війни виходить за рамки типової інструменталізації історії. Це стало очевидним під час анексії Криму та війни на Донбасі (з 2014 року). Вона стверджує, що через політику пам'яті

попереднього десятиліття мільйони росіян вірили в існування «фашистів», які нібито загрожували росіянам в Україні [15]. Приклади використання Росією історії як зброї включають використання пропагандистських кліше, таких як «бандерівці» (посилання на українських націоналістів Другої світової війни, яке зараз використовується для позначення всіх непроросійських українців з 2014 року, та всіх українців з 2022 року), «українські нацисти» та ідеологема «денацифікації України». Зберігаються притаманні радянській історіографії назви «Велика Вітчизняна війна», ототожнення українського національно-визвольного руху, ОУН та УПА, з ідеологією нацизму тощо [16].

Антиколоніальний погляд на Другу світову війну, спроби переосмислення місця та ролі України та українців у Другій світовій війни посідає важливе місце у сучасних методологічних пошуках українських дослідників. Ярослав Грицак, розширюючи тезу Тімоті Снайдера про те, що для України події Другої світової війни потрібно розглядати у ширшому контексті, починаючи із 1932 р., пропонує дивитись на період із 1914 р., початку Першої світової війни, як один етап в історії України. Я. Грицак називає період з 1914 по 1945 рр., коли відбувається, за його словами, народження України як нації, “Тридцятилітньою війною XX століття”. Він говорить про важливість “українського питання” яке мало вирішальну роль як у Першій, так і у Другій світових війнах. З геополітичної точки зору, для ворогуючих держав, Україна була надважливим ресурсом як економічним, так і демографічним. У зв’язку з цим поставало питання як ставитись до українців та українського фактору у війні. У вужчому розумінні “українське питання” - це українські визвольні змагання у різних формах, які також мали значний вплив на події війн [17, С. 10-12].

Олена Стяжкіна прагне використовувати антиколоніальний підхід до вивчення українського досвіду Другої світової війни, досліджує особистісний вимір війни, аналізуючи різні досвіди людей у війні. О. Стяжкіна говорить, що

українська історія війни є вадливим складником деконструкції (пост)радянських міфів та пропаганди. Зокрема, це присвоювання перемоги, яку за усталим радянським каноном в Росії і на Заході здобув російський народ (“русские”, “Russians”). Українці в такій оптиці губляться як частина радянського-російського народу [11, С 19]. Дослідниця підіймає питання методологічних підходів до такої важливої проблем як колабораціонізм, який, на її думку, важливо розглядати зважаючи на відсутність у той час України як незалежної держави, зміщуючи акцент з інтересів СРСР до інтересів звичайної людини [18, С.35].

Рефлексії українських освітян та науковців на початок повномасштабної війни відображені у низці дидактичних, науково-популярних та наукових публікацій. Автори цих публікацій, наукових розвідок та методичних рекомендацій прагнуть переосмислити події Другої світової війни у нових реаліях.

У серпні 2022 року Міністерство освіти і науки затвердило зміни до шкільної програми з історії. В офіційному повідомленні Міністерства зазначається, що до групи, яка працювала над оновленням навчальних програм, увійшли представники провідних вищих навчальних закладів, органів державної влади, депутати Верховної Ради, науковці, директори шкіл, вчителі, представники громадських та неурядових правозахисних організацій і засобів масової інформації. Програми з історії, як зазначає МОН, повинні висвітлювати перетин ліній минулого, які допомагають пояснити сучасні події. Частина змін у навчальних програмах спрямована на створення додаткових можливостей для аналогій та порівнянь. В оновлених програмах пропонується погляд на СРСР як на державу імперського типу [19]. СРСР, так само як і нацистська Німеччина показані як тоталітарні імперії, що обидві відповідальні за розв’язання Другої світової війни [20].

Надзвичайно важливою для освітян, на нашу думку, є методологічна підтримка у викладанні історії Голокосту. У 2022 р. за сприяння Українського центру вивчення історії Голокосту були видані рекомендації для вчителів “Як говорити про Голокост після 24 лютого 2022 року”. Автори звертають увагу на особливу актуальність вивчення історії Голокосту та Другої світової війни в умовах війни сучасної, важливість збереження усієї складності та унікальності досвіду України тоді і зараз, врахування конкретного досвіду вчителів та учнів. У вступній частині автори зазначають, що “Розповіді про символи трагедії та символи незламності подій 80-річної давнини й сучасності обов’язково мають підкреслювати унікальність кожного з цих досвідів і враховувати, що за кожним символом стоять десятки, якщо не сотні, подібних історій, які необхідно згадати”[10, С 9]. Автори зазначають, що із початком повномасштабної війни інакше осмислюються теми про бойові дії окупаційний режим та вигнання загарбників; про евакуацію, біженців, депортації, переховування та втечу від небезпек війни тощо. У рекомендаціях розглядаються такі аспекти як вибір термінології, визначення актів геноциду, деконструювання пропаганди, особливості роботи із джерелами, пам’ять і колоніальний спадок тощо [10].

У 2022 – 2023 рр. Інститут історії Національної академії наук України випустив 3 томи фактично рефлексій сучасних українських академічних істориків на російсько-українську війну “Перелом: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини. Діалоги з істориками”. Видання містить низку питань з історії України, російсько-українських відносин, російських історичних міфів про Україну, які актуалізувалися в час повномасштабної війни Росії проти України. Питання пов’язані із Другою світовою війною підіймаються у кількох розділах. Так, Юрій Шаповал задається питанням “Чи змінила нинішня війна Росії проти України розуміння важливих аспектів в історії Другої світової війни?” Автор зокрема згадує

твердження про можливість виграти у Другій світовій війні без України. В есе говориться про російський проєкт щодо Другої світової війни, в якому перемога у ній має виглядати як перемога Росії та росіян, крах міфу про “Велику вітчизняну війну”, девальвацію дискурсу “великої перемоги” [5, С. 221-223].

Другий том цього видання містить окремий розділ, присвячений Другій світовій війні та міфології “Великої вітчизняної війни” у стратегіях і практиках путінської Росії. Автори розділу підіймають низку питань, пов’язаних із багатьма аспектами історії Другої світової війни. Зокрема це питання присвячені дискурсу “великої перемоги” та “Великої вітчизняної війни” у сучасній російсько-українській війні (Тетяна Пастушенко); участі неповнолітніх українців у війні (Григорій Голиш, Лариса Лисиця); колабораціонізму (Олексій Гончаренко) тощо. Серед питань, що підіймали історики у цьому виданні були й пов’язані із Голокостом “Хто такі праведники народів світу?”, Чи причетні українці до «остаточного розв’язання єврейського питання» на окупованих німецькими, румунськими та угорськими військами територіях?”, Чому в СРСР «забули» про Голокост? від Ігоря Щупака [6].

Усвідомлення трагедій сучасної війни часто відбувається через переосмислення трагедій минулого, що відбувалися на території України. Так, у 2024 р. було презентовано великий проєкт за участі багатьох українських та закордонних інституцій - “Биківня, Бабин Яр, Буча — поміж масакрою і пам’яттю про неї”. Проєкт покликаний показати сутність та вплив на колективну пам’ять комунізму, нацизму та рашизму через представлення масових злочинів, що відбулися у Києві та його околицях у 1937-1941 рр. (Биківня), 1941-1943 (Бабин Яр) та у 2022 р. (Буча). Трагедії представлені в історичній ретроспективі, співставляються ідеології режимів, що їх здійснили, вказуються методи терору та вбивства, йдеться про жертв та виконавців трагедій тощо. У рамках проєкту було випущено методичні рекомендації,

проведено конференцію, знято 3 серійний документальний фільм "Трикутник зла: комунізм, нацизм, рашизм" [21].

Висновки.

Отже, початок російсько-української війни у 2014 р., а особливо повномасштабне вторгнення 2022 р. спричинило хвилю переосмислення ролі СРСР, а згодом Росії в українській історії. Відбуваються масштабні зміни у сприйнятті України як окремого суб'єкту, а не об'єкту історичного процесу. Багато в чому це стосується Другої світової війни. Сам факт нападу Росії на Україну, а також використання Росією історії як зброї проти України призвели активізації процесів деколонізації та дерусифікації українського історичного дискурсу. Це стосується таких акторів як державна влада, яка продукує нове законодавство; українських та західних дослідників, які переосмислюють роль України та українців в історії; широких кіл українського суспільства, які кожен день відчують зміни йдучи по перейменованих вулицях і дивлячись на зміни у меморіальному просторі.

Серед важливих тем, що потребують досліджень, на нашу думку, аналіз сучасної історіографії, що постає у часи війни. Російсько-українська війна, вочевидь, вплинула на історіографічну ситуацію в світовій та українській академії. Вона сприяла збільшенню публікацій, присвячених історії України, українсько-російських відносин, а також попередній війні на цих теренах - Другій світовій. Ці публікації часто висвітлюють вплив сучасної російсько-української війни на пам'ять про Другу світову. На нашу думку, саме такі публікації дозволяють побачити тенденції зростання зацікавленості в українській історії та українському сьогоденні з боку західної академії, виділити актуальні напрями сучасних досліджень в Україні та світі.

Список використаних джерел

1. Гриневич В. А. Політика пам'яті Другої світової війни в Україні: у пошуках ідентичності та консолідації // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.– 2011.– Вип. 4. С. 111–127. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2011_4_14 (дата звернення 22.08.2025).
2. Nikolaiets Yu. Historical memory about Second World war in the context of threads of government in Ukraine // Skhidnoievropeiskyi istorychnyi visnyk = East European Historical Bulletin.– 2019.- № 11. – Р. 225–240. URL: <http://eehb.dspu.edu.ua/article/view/170716> (дата звернення 22.08.2025).
3. Grinchenko G. Ostarbeiters of the Third Reich in Ukrainian and European Public Discourses: Restitution, Recognition, Commemoration // War and Memory in Russia, Ukraine and Belarus / ed. by J. Fedor, M. Kangaspuro, J. Lassila, T. Zhurzhenko. – 2017. – Р. 281-304. DOI: 10.1007/978-3-319-66523-8_10 (дата звернення 22.08.2025).
4. Подольський, А. Місця пам'яті жертвам Голокосту в Україні: тоталітарна спадщина та історико-політичні виклики сьогодення // Політичні дослідження. – (1). – С. 106–122. URL: <http://pd.ipiend.gov.ua/article/view/235503> (дата звернення 22.08.2025).
5. ПЕРЕЛОМ: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини. Діалоги з істориками. У 2-х кн. – Кн. 1 / Відп. ред. В. Смолій; Упоряд.: Г. Боряк, О. Ясь. НАН України. Інститут історії України. – Київ: Інститут історії України, 2022. – 802 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0016979> (дата звернення 22.08.2025).
6. ПЕРЕЛОМ: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини. Діалоги з істориками. У 2-х кн. – Кн. 2 / Відп. ред. В. Смолій; Упоряд.: Г. Боряк, О. Ясь. НАН України. Інститут історії України. – Київ:

- Інститут історії України, 2022. С. 807-1140. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0016980> (дата звернення 22.08.2025).
7. Дворкін І. В. Пам'ять про Другу світову війну в умовах російсько-української війни: постановка проблеми / І. В. Дворкін // Українознавчий альманах. – 2023. – Вип. 33. – С. 24-28. URL: <https://ukralmanac.knu.ua/index.php/ua/article/view/501> (дата звернення 22.08.2025).
 8. Магалецький А. Пам'яттєві студії та історична пам'ять про війни і воєнні конфлікти ХХ ст.: історіографія питання // Інтермарум: історія, політика, культура. – 2022. – № 10. – С. 136-158 URL: <http://intermarum.zu.edu.ua/article/view/260443> (дата звернення 22.08.2025).
 9. Михайлова О. Ю. Пам'ять Другої світової війни в Україні як чинник меморіалізації російсько-української війни // Політикус: наук. журнал. – 2025. – Вип. 3. – С. 129-134. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/23227> (дата звернення 22.08.2025).
 10. Як говорити про Голокост після 24 лютого 2022 року. Рекомендації для вчителів // Український центр вивчення історії Голокосту. URL: https://holocaust.kyiv.ua/Files/News/Yak_govoryty_final.pdf (дата звернення 22.10.2025).
 11. Стяжкіна О. спроба налаштування антиколоніальної оптики: Україна й українці у Другій світовій та після неї. // Друга світова: роздуми через вісім десятиліть. К.: Дух і літера, 2022. – С.16-26.
 12. Антиколоніальний, постколоніальний, деколоніальний / авт. Мирослав Шкандрій, Юлія Кравченко // Український деколоніальний глосарій. URL: <https://decolonialglossary.com.ua/decolonialanti-colonialpostcolonial-uk> (дата звернення 22.08.2025).
 13. Бетлій О. The Identity Politics of Heritage: Decommunization, Decolonization, and Derussification of Kyiv Monuments after Russia's Full-Scale

Invasion of Ukraine // Journal of Applied History. – 2022. – № 4. – P. 149-169. DOI: <https://doi.org/10.1163/25895893-bja10031> (дата звернення 22.08.2025).

14. Törnquist-Plewa B., Yurchuk Y. Memory politics in contemporary Ukraine: Reflections from the postcolonial perspective // Memory Studies. – 2019. – № 12/6. – P. 699-720. DOI: <https://doi.org/10.1177/1750698017727806> (дата звернення 22.08.2025).

15. Zhurzhenko T. Russia's Never-ending War Against 'Fascism': Memory Politics in the Russian-Ukrainian Conflict // Eurozine. 2015. – May 8. <https://www.eurozine.com/russias-never-ending-war-against-fascism/> (дата звернення 22.08.2025).

16. Мнемонічна війна (війна пам'яті) / авт. Ярослав Мотенко // Український деколоніальний глосарій. URL: <https://decolonialglossary.com.ua/mnemonic-war-uk> (дата звернення 22.08.2025).

17. Грицак Я. Український вимір Другої світової війни // Друга світова: роздуми через вісім десятиліть. К.: Дух і літера, 2022. – С.7-15.

18. Стяжкіна О. Рокада: чотири нариси з історії Другої Світової. – К.: Дух і літера, 2020. URL: <https://uinp.gov.ua/elektronni-vydannya/rokada-chotyry-narysy-z-istoriyi-drugoyi-svitovoyi> (дата звернення 22.08.2025).

19. Оновлено зміст навчальних програм ЗСО. <https://mon.gov.ua/news/onovleno-zmist-navchalnikh-program-zso> (дата звернення 22.08.2025).

20. Історія України. Всесвітня історія. 6-11 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navchalna.programa.2022.WH.HU.6-11.pdf> (дата звернення 22.08.2025).

21. Биківня. Бабин Яр. Буча – між масакрою та пам'яттю про неї. URL: <https://bbb.in.ua/> (дата звернення 22.08.2025).